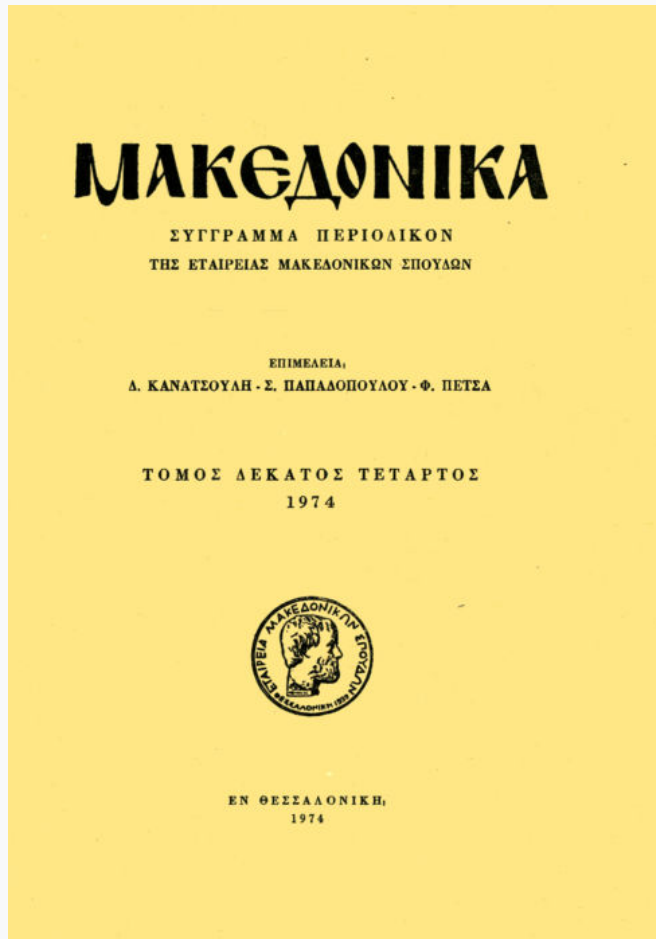

Μακεδονικά

Τόμ. 14, Αρ. 1 (1974)

Les Illyriens et la genèse des Albanais, Πρακτικά της Συνόδου, από 3-4 Μαρτίου 1969, του Ινστιτούτου Ιστορίας και Γλωσσολογίας του Πανεπιστημίου των Τιράνων

Φώτιος Μ. Πέτσας

doi: [10.12681/makedonika.594](https://doi.org/10.12681/makedonika.594)

Copyright © 2014, Φώτιος Μ. Πέτσας

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Πέτσας Φ. Μ. (1974). Les Illyriens et la genèse des Albanais, Πρακτικά της Συνόδου, από 3-4 Μαρτίου 1969, του Ινστιτούτου Ιστορίας και Γλωσσολογίας του Πανεπιστημίου των Τιράνων. *Μακεδονικά*, 14(1), 409–419. <https://doi.org/10.12681/makedonika.594>

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ

Les Illyriens et la genèse des Albanais, Πρακτικά τῆς Συνόδου, ἀπὸ 3-4 Μαρτίου 1969, τοῦ Ἰνστιτούτου Ἱστορίας καὶ Γλωσσολογίας τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Τιράνων, Τίρανα 1971.

Τὸ 1969 οἱ Ἄλβανοὶ ἐόρτασαν τὴν 25ην ἐπέτειο «τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς χώρας τους καὶ τῆς νίκης τῆς λαϊκῆς ἐπανάστασεως». Μέσα στὸ πρόγραμμα τῶν σχετικῶν ἐκδηλώσεων ἐγίνε καὶ ἡ πρώτη Σύνοδος τοῦ Ἰνστιτούτου Ἱστορίας καὶ Γλωσσολογίας τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Τιράνων. Θέμα τῆς πρώτης αὐτῆς Συνόδου: οἱ Ἰλλυριοὶ καὶ ἡ γένεσις τοῦ Ἄλβανικοῦ ἔθνους. Οἱ ἀνακοινώσεις εἶχαν ἤδη δημοσιεῦθι σκόρπιες στὰ ἀλβανικά (μὲ γαλλικὴ περίληψη), στὸ ἐπιστημονικὸ περιοδικὸ τοῦ Ἰνστιτούτου¹. Δημοσιεῦνται πάλι στὰ γαλλικά σὲ ἓνα τόμο.

Στὸν ἐναρκτήριο λόγο ὁ Androkli Kostallari τονίζει, ὅτι, ἐνῶ πρὶν ἀπὸ τὴν «ἀπελευθέρωση», δηλαδὴ ὡς τὸ Β' Παγκόσμιον Πόλεμον, ἦταν γνωστά (ἐννοεῖται ἀνεσκαμμένα) περίπου 25 μόνον ἀρχαιολογικά «κέντρα» στὴν Ἄλβανία, ἐκ τῶν ὁποίων 8-9 «ἰλλυρικά», μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση οἱ γνωστοὶ ἰλλυρικοὶ τόποι ἔγιναν 170. Καὶ τὸ σπουδαιότερον: τὰρα «ἡ νέα μαρξιστικῆ-λενινιστικῆ μεθοδολογία ὁδηγεῖ τοὺς εἰδικούς». Τὰ συμπεράσματα προδιαγράφονται ἀπὸ τὸν ὁμιλητὴ «συχνὰ ἀντίθετα πρὸς τὰ συμπεράσματα τῶν ξένων σοφῶν, ὥστε συνέβαλαν στὴν πληρέστερη διαφώτιση πάνω στὸ θέμα τῆς ἀρχαιότητος τῶν Ἰλλυριῶν στὰ Βαλκάνια καὶ στὸ θέμα τῆς γενέσεως τῶν Ἄλβανῶν» (σ. 6).

Ἀποκλείεται ἄρα, συνεχίζει ὁ Kostallari, ἡ παλαιὰ θεωρία, ὅτι οἱ Ἰλλυριοὶ ἦλθαν στὰ Βαλκάνια ἀπὸ τὴν Κεντρικὴν Εὐρώπην, μιὰ θεωρία, ποὺ τὴν ἐκμεταλλεύθηκε ἡ γεωπολιτικὴ τοῦ Παγγερμανισμοῦ. Ἐπίσης ἀπορρίπτεται ἡ θεωρία ὅτι οἱ Ἰλλυριοὶ ἦταν βάρβαροι καὶ ὅτι ἀφομοιώθηκαν κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους μὲ τὸν κατακτητὴ τόσο, ὥστε οἱ σημερινοὶ Ἄλβανοὶ νὰ θεωροῦνται ἀπόγονοι νεοφερμένων Σλαύων ἐξαλβανισμένων. Ἀντίθετα οἱ ἔρευνες τῶν Ἄλβανῶν καταλήγουν στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἀλβανικὴ γλῶσσα εἶναι συνέχεια τῆς ἰλλυρικῆς μέσῳ τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἀρβάνου².

Εἶναι ἔρευνες ἀρχαιολόγων, πρὸς τοὺς ὁποίους συμφωνοῦν καὶ εὐθυγραμμίζονται οἱ Ἄλβανοὶ γλωσσολόγοι, ἐθνολόγοι κ.λ., γιὰ νὰ γίνῃ ἡ θεωρία, ὅπως εἶπε ὁ Ἐμβέρ Χότζα

1. «Studime Historike», τ. 23 (1969), τεῦχος 1, σ. 115 κ.έ. (Skënder Anamali καὶ Muzafer Korkuti), σ. 151 κ.έ. (Zhaneta Andrea), σ. 159 κ.έ. (Skënder Aliu), σ. 165 κ.έ. (Dimoshten Budina), τεῦχος 2, σ. 133 κ.έ. (Hasan Ceka καὶ Neritan Ceka), τεῦχος 3, σ. 159 κ.έ. (Muzafer Korkuti).

2. Σχετικὰ πρὸς τὸ Ἀρβανον, Ἔρα Βρανούση, Κομισκόρτης ὁ ἐξ Ἀρβανῶν, Σχόλια ἐκ χωρίου τῆς Ἀννης Κομνηνῆς (Δ' 8,4), ἐκδόσις τῆς Ἑταιρείας Ἠπειρωτικῶν Μελετῶν, Ἰωάννινα 1962. Πρβλ. τῆς Ἰδίας, Οἱ ὄροι Ἄλβανοὶ καὶ Ἀρβανῖται καὶ ἡ πρώτη μνεῖα τοῦ ὁμωνύμου λαοῦ τῆς Βαλκανικῆς εἰς τὰς πηγὰς τοῦ ΙΑ' αἰῶνος, Σύμμεικτα Κέντρου Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν τόμος 2 (1970) σ. 207-258, καὶ συνοπτικὴ ἀνακοίνωσις τῆς στὸ Β' Διεθνῆς Συνέδριον ΝΑ Εὐρώπης, Ἀθήναι 1970, «Actes» τ. 2 (1972), σ. 387 κ.έ. Πρβλ. καὶ Alain Ducellier, L'Arbanon et les Albanais au XIe siècle, «Traveau et Mémoires», τ. 3, Paris 1968, σ. 354-368.

τό 1961, «μια μεγάλη δύναμη δραστηριοποίησης, στον άγωνα για την άνοικοδόμηση της νέας ζωής και του νέου πολιτισμού της χώρας μας». Η διαφώτιση των επιστημονικών προβλημάτων έχει όχι μόνον επιστημονική σημασία «mais également ideologique et politique» (σ. 7). «Όσοιδήποτε οι ξένοι σοφοί είναι υποχρεωμένοι να δεχθούν τα άποτελέσματα των αρχαιολογικών έρευνών των 'Αλβανών» (σ. 8).

Άκολουθούν πρώτες: 1) Η κοινή Εισήγηση των Skënder Anamali και Muzafer Korkuti στο θέμα: «Οι Ίλλυριοι και η γένεση του άλβανικού έθνους κάτω από το φώς των άλβανικών αρχαιολογικών έρευνών» και 2) η Εισήγηση του Eqrem Cabej στο θέμα: «Η ίλλυρική και η άλβανική (προβλήματα άρχων)».

Οί Anamali και Korkuti στην Εισήγηση τους (σ. 11-39) τονίζουν άμεσως στην άρχή ότι το πρόβλημα της γενέσεως του άλβανικού έθνους και της συνεχείας του ίλλυρικού πολιτισμού δέν άρχισε να έρευνάται παρά μόνον μετά την άπελευθέρωση της χώρας. Στις άρχές του αιώνος ó Salomon Reinach παρατήρησε ότι στον αρχαιολογικό χάρτη της Εύρώπης η 'Αλβανία είναι «une tache blanche». Τό 1937 ó Léon Rey διατύπωσε άμφιβολία άν υπάρχουν στην 'Αλβανία προκλαστικές αρχαιότητες και έγραψε: «nous ne pourrions jamais faire dans ce pays des moissons de documents aussi abondantes qu'en Macédoine» κ.λ. Μεταπολεμικά διετύπωσε όμοιος φόβος ó γιουγκοσλάβος αρχαιολόγος J. Koröec, ενώ στους ξένους ειδικούς υπάρχει επιφύλαξη για την άξια των άλβανικών έρευνών (σ. 12).

Οί έρευνες αυτές άρχισαν «sous la sollicitude de notre Parti», «sur des bases methodologiques marxistes». Πρώτα ήλθε στο φώς το μικρό νεκροταφείο τύμβων στο χωριό Vajze, στην όρεινή περιοχή ΒΑ της Αύλωνος, στην κοιλάδα του 'Αώου. Έκει παρατηρήθηκε συνέχεια από τό τέλος της Έποχής του Χαλκού ως τις άρχές της Πρώιμης Έποχής του Σιδήρου, περίπου 1100-800 π.Χ.¹ Θεωρείται πρόδηλο γεγονός (άκριβέστερα evidence manifeste) ότι οί φορείς του πολιτισμού της Vajze ήταν Ίλλυριοι και έξάγεται τό συμπέρασμα ότι Ίλλυριοι δημιούργησαν τον πολιτισμό του χαλκού στην 'Αλβανία (σ. 13).

Τά δεδομένα της Vajze ένισχύθηκαν τό 1960 από τους τύμβους του Pazhok, κοντά στο χωριό Gostime της περιοχής Έλμπασάν. Σε τρεις τύμβους ερέθησαν άντικείμενα, πού χρονολογούνται από τη Μέση Έλλαδική (1800-1700 π.Χ.)² ως την Ύστερη Έλλαδική Έποχή (1400 π.Χ.). Η κεραμική έχει τοπικά χαρακτηριστικά και έξάγεται τό συμπέρα-

1. 'Αλλ' άμφισβητεί ότι άνήκουν σ' αυτήν την περίοδο όλες οί ταφές ό N. G. L. H a m m o n d, Epirus, 1967, σ. 202, 228 κ.έ., 346 κ.έ., κ.ά., ό όποιος ξεχωρίζει μεταξύ των κτερισμάτων Μεσομινωικά ΙΙΙ ξιφίδια έως και Ύστεροελλαδικά ΙΙΙ ε ξίφη, αιχμές από Μεσοελλαδικές έως και της Πρώιμης Έποχής του Σιδήρου κ.ο.κ. Πρβλ. N. G. L. H a m m o n d, A History of Macedonia, τ. Ι, 1972, σποράδη.

2. 'Ο N. G. L. Hammond μόνο κατά την έκτύπωση του Epirus έλαβε γνώση των εύρημάτων του Pazhok, από δημοσίευμα του Frano Prendi, στο Studia Albanica, Ι, 1964, 95 κ.έ. και μόνο σε ύποσημειώσεις αναφέρεται εκεί, σ. 311, σημ. 1, 342 σημ. 1, 345, σημ. 1, και 388. 'Αλλά σε άρθρο του στο BSA, τ. 62 (1967), σ. 77 κ.έ. και στο νεότερο βιβλίό του, A History of Macedonia, Ι, 1972, σποράδη, μπόρεσε να άξιολογήσει τά εύρήματα του Pazhok και να συμφωνήσει με τον F. Prendi στη χρονολόγηση (BSA, έ.ά., σ. 82). Τελευταία όμως διαφωνεί ό καθηγητής Γεώργιος Μυλωνάς, ό όποιος άμφισβητεί τη χρονολόγηση των τύμβων της 'Αλβανίας γενικώς σε χρόνους παλαιότερους της Ύστεροελλαδικής Έποχής, Γ. Ε. Μ υ λ ω ν ά, 'Ο ταφικός κύκλος Β' των Μυκηνών, Α, 'Αθήνα 1973, σ. 253, σημ. 2. Με τό νέο φώς από τό Μεσοελλαδικό νεκροταφείο του Μαραθώνος ένισχύει την πεποίθησή του, ότι οί τύμβοι της 'Αλβανίας είναι άσχετοι προς τους ταφικούς περιβάλους των Μυκηνών, με τους όποιους θέλησε να τους σχετίσει ό καθηγητής N. G. L. Hammond.

σμα ότι οι δημιουργοί της είναι αυτόχθονες. Τα ίδια παρατηρήθηκαν στα χαλκολιθικά ευρήματα του Malik¹ και στα ευρήματα της Πρώιμης Έποχής του Σιδήρου από το Mati, το Gajtana² και άλλοι. Έτσι εξάγεται το συμπέρασμα ότι οι Ίλλυριοι εμφανίσθηκαν στην Άλβανία στις αρχές της Έποχής του Χαλκού και όχι κατά τα μέσα της 2ης χιλιετηρίδος π.Χ., όπως υποθέτουν οι γλωσσολόγοι και άλλοι επιστήμονες, που ξεκινούν από την «άντικρατική θεωρία» των Kulturkreise.

Τα συμπεράσματά τους έβεβαιώσαν οι Άλβανοί αρχαιολόγοι και με νεώτερες έρευνες σε βορειοπειρωτικούς τόπους, όχι μόνον στο Malik της Κορυτσάς, αλλά και στο συνοικισμό του Tren στις όχθες της Μικρής Πρέσπας και τελευταία στο Kamnik της Κολώνιας.

Στο Malik έβεβαιώσαν σχέσεις της κεραμικής της Ύστερης Νεολιθικής Έποχής προς τη Νεολιθική Β της Θεσσαλίας, προς την σύγχρονη κεραμική της Μακεδονίας (Σέρβια II) και γενικότερα προς την κεραμική των Βαλκανίων και της Μικράς Ασίας, όπου τα κοινά χαρακτηριστικά παρουσιάζονται ένωριτερα. Συμπέρασμά τους: οι νεολιθικοί κάτοικοι του Malik πρέπει να έφθασαν στην Άλβανία διά της κοιλάδος του Αλιάκμονος και του Δεβόλι (Εορδαϊκού) κατά το πρώτον ήμισυ της τρίτης χιλιετηρίδος π.Χ. Στο έξις δέν φαίνεται να αποχωρήσθηκαν πολιτιστικά από τους συγγενείς τους προς ΝΑ και αυτό σημαίνει σταθερότητα και στη φυλετική συγγένεια (σ. 15).

Στο συνοικισμό του Tren επίσης παρατηρήθηκε συνέχεια από την Έποχή του Χαλκού ως την Πρώιμη Έποχή του Σιδήρου και ομοιότητα με το Malik, που απέχει 24 χλμ. Η ομοιότητα έκτείνεται και σ' άλλες περιοχές. Τα κοινά χαρακτηριστικά, μάλιστα τη γραπτή κεραμική, Άλβανοί αρχαιολόγοι την αποδίδουν στους Ίλλυριούς, «en l'identifiant comme typique pour la tribu illyrienne des Dassaretès», κι εδώ επάνω στηρίζεται όλη η θεωρία περί εθνογένεσεως των Ίλλυριών³.

Οί S. Anamali και M. Korkuti, όταν έγραφαν αυτά, δέν ηξεραν άκομη την πρόσφατη Ιστορία της Μακεδονίας του N.G.L. Hammond, άπαντούν όμως στη θεωρία του γιά την προέλευση των Ίλλυριών, την όποια είχε διατυπώσει σε προηγούμενη μελέτη του⁴. Κατά τον Hammond οι ομοιότητες σε τύμβους της Άλβανίας και σε μυκηναϊκά νεκροταφεία σημαίνουν κοινή καταγωγή τους από τους kurgan peoples της περιοχής του Δουνάβεως. Φυσικά οι (αυτόχθονόφρονες) Άλβανοι καταδικάζουν και αυτή τη θεωρία γιά τον πρόσθετο λόγο, ότι ό Hammond θέλει τους βόρειους αυτούς εισβολείς να μιλούν έλληνικά, έστω

1. 'Iðe H a m m o n d στο BSA, τ. 62 (1967), σ. 98 κ.έ., και History of Macedonia, I, σποράδη. Αρχαία Μακεδονία, 1970. Πρβλ. «Μακεδονικά», τ. 11, σ. 450 κ.έ., και τ. 3, σ. 481 κ.έ.

2. Πρβλ. H a m m o n d στο BSA, έ.ά., σ. 103 κ.έ., και History of Macedonia, I, σποράδη.

3. Σελ. 16 και 62. Άλλά στο πρόσφατο βιβλίό του γιά την Ιστορία της Μακεδονίας ό καθηγητής N. G. L. Hammond, ό όποιος προηγουμένος έγραψε και της Ηπείρου και των γειτονικών της περιοχών την Ιστορία και Αρχαιολογία, γράφει ότι οι Δασσαρητίοι είναι έλληνόφωνοι: «I conclude then that the Dassaretii were a Greek-speaking people of the so-called Epirotic group, akin to the Lyncestae and the Orestae, for instance, and to the more southerly tribes of the Chaones». Και έξηγει: «Because the territory west of Macedonia and north of Epirus was known generally as Illyris and later was part of the Roman province of Illyricum, there has been a tendency to regard all peoples in it, except those of Apollonia and Dyrrachium, as Illyrians», N. G. L. H a m m o n d, A History of Macedonia, I, Oxford 1972, σ. 92.

4. N. G. L. H a m m o n d, Tumulus-Burial in Albania, the grave circles of Mycenae and the Indo-europeans, BSA, τ. 62 (1967), σ. 96 κ.έ.

προϊστορικό, στην Ἄλβανια ἀπὸ τὸ 1700 π.Χ., πρῶγμα ἀσυμβίβαστο μὲ τὴν ἀλβανική θεωρία περὶ αὐτοχθόνων Ἰλλυριῶν-Ἄλβανῶν.

Οἱ δύο Ἄλβανοὶ ἀρχαιολόγοι, ὁποσδήποτε, ἴσως ἔχουν δίκιο νὰ ἰσχυρίζονται ὅτι τὰ μυκηναϊκά ὄπλα στὴν Ἄλβανία καὶ στὰ Βαλκάνια γενικώτερα εἶναι ἀπλῶς ἀγαθὰ τοῦ πολιτισμοῦ ἐπίσπαστα στὶς καθυστερημένες χώρες τοῦ Βορρά καὶ δὲν σημαίνουν μετακίνηση πληθυσμῶν (σ. 19).

Ἄλλ' ἀφοῦ ἔχουν στὰ χέρια τους οἱ Ἄλβανοὶ καὶ τὴ Βόρειο Ἠπειρο, ἐπιχειροῦν ν' ἀποδείξουν ὅτι τὰ ἀρχαιολογικὰ τους εὐρήματα κατὰ μῆκος τῶν σημερινῶν συνόρων ἀποδεικνύουν ὅτι καὶ οἱ Ἠπειρώτες ἦταν Ἰλλυριοί! Τὸ ἀποδεικνύουν, λέει, τὰ εὐρήματά τους στὴν περιοχή τῆς Ἄνω Δρόπολης, στὰ χωριά Vodhine, Kakavie καὶ Bodrisht, τὰ ὁποῖα εἶναι ὅμοια μὲ τὰ βορειότερα, στὸ Mati, στὸ Pazhok κ.λ. Ἄλλὰ οἱ ἴδιοι Ἄλβανοὶ ἀρχαιολόγοι σημειῶνουν τὶς ὁμοιότητες τῶν σύγχρονων εὐρημάτων στὴ Βεργίνα καὶ στὴν Τσαουσίτσα τῆς Μακεδονίας (σ. 20). Λοιπόν;

Φαίνεται, πρέπει νὰ μὴ βιαζώμαστε νὰ καταλήγουμε ἀκόμα σὲ συμπεράσματα ἱστορικά, ἔθνολογικά κ.λ. Οἱ ἀνασκαφές εἶναι περιορισμένες καὶ τὰ εὐρήματα ἐξ ἂν τὴν Ἄλβανία δὲν μποροῦν οἱ Ἄλβανοὶ νὰ τὰ ἴδουν, ἐνῶ τῆς Ἄλβανίας τὰ εὐρήματα τὰ εἶδαν μόνον Ἄλβανοὶ καὶ λίγοι ἀκόμα προνομιούχοι, μεταξὺ αὐτῶν καὶ ὁ Hammond, τοῦ ὁποῖου τὰ συμπεράσματα δὲν δέχονται οἱ Ἄλβανοὶ (σ. 20).

Στὴ δευτέρα περίοδο τῆς Ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου, ὅπως ὀνομάζονται οἱ δύο Ἄλβανοὶ ἀρχαιολόγοι τοὺς τρεῖς αἰῶνες 4ο-2ο π.Χ., ἡ προσοχὴ τῶν Ἄλβανῶν ἀρχαιολόγων συγκεντρώνεται στὴν προσπάθεια νὰ χαρακτηρισθοῦν, ὡς ἰλλυρικοὶ, τόποι καὶ πόλεις τῆς νοτίου Ἄλβανίας, δηλαδὴ τῆς περιοχῆς τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ τῶν Ἠπειρωτῶν καὶ τῶν Μακεδόνων.

Τὶς ἔρευνες τοῦ L. Ugolini, τοῦ Δημ. Εὐαγγελίδη, τῶν Αὐστριακῶν C. Praschniker καὶ A. Schober, τὶς ἀλορηπίτουν, ἐφ' ὅσον αὐτοὶ ἀπέδωσαν στοὺς Ἕλληνες ὅτι καλὸ καὶ χαρακτηριστὴν ἰλλυρικὴ μόνον «les constructions primitives». Ὁ Hammond ἐξ ἄλλου ἀποδίδει στὸν Πύρρο ἢ στοὺς Μακεδόνες, ὅπως καὶ ὁ Γιουγκοσλάβος M. Garašanin, πόλεις καὶ κάστρα, ποὺ οἱ Ἄλβανοὶ τὰ θέλουν ἰλλυρικά. Γι' αὐτὸ ἀνεβάζουν τὸ χρόνο κατασκευῆς τους γενικά στὸν 4ο αἰ. π.Χ. καὶ σ' αὐτὸν τὸν αἰῶνα τοποθετοῦν π.χ. τὴν Ἀντιγόνηα καὶ τὴ Διμᾶλλη (σ. 24).

Ἄν ἀφήσουμε τὴν ἑλληνόνημη Ἀντιγόνηα, τὴν ὁποία γνωρίζομε περισσότερο, στὴ Διμᾶλλη (στὸ Κροτίνε τοῦ Βερατίου) οἱ Ἄλβανοὶ ἀρχαιολόγοι βρῆκαν μὲ τὶς ἀνασκαφές τους σφράγισμα σὲ κεραμίδι, ποὺ τοὺς ἐπέτρεψε τὴν ταύτιση τῆς πόλεως (ἰδὲ ἀνωτ., σ. 226, εἰκ. 4). Ἄλλ' αὐτὸ μαζὶ μὲ ἄλλα ἐπιτρέπει καὶ τὴ διαπίστωση τοῦ ἔθνικοῦ χαρακτήρος τῆς πόλεως, γιατί τὸ σφράγισμα εἶναι στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα, μὲ ἑλληνικοὺς χαρακτήρες καὶ σὲ γραμματικὸ τύπο ἡπειρωτικό: Δ ι μ α λ λ ι τ ᾶ ν ἰ, ὅπως Ἄ π ε ι ρ ω τ ᾶ ν.

Ἀπὸ τοὺς ἀβεβαίους Σεσαρθηβίους τοῦ Ἐκαταίου² δύσκολα βγαίνουν τὰ συμπεράσματα, ποὺ ἀπλώνονται ὑπερβολικά σὲ χρόνον καὶ σὲ τόπον (σ. 25). Ἀπὸ τὶς ἀνασκαφές δὲν προήλθαν εὐρήματα παλαιότερα τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Θὰ ἦταν ἐνδιαφέρον νὰ ἔχομε εἰκόνες τῶν σφραγισμάτων καὶ τῶν νομισμάτων ἀπὸ διάφορους τόπους (σ. 26). Ἐπίσης τοῦ πρόσφατου ἐπι-

1. Ἰδὲ εἰκόνα τοῦ σφραγίσματος καὶ ἄποψη τῶν ἀρχαιοτήτων στὴν πολυτελὴ ἔκδοση Shqiperia Arkeologjike, Τίρανα 1971, εἰκ. 45, καὶ πρβλ. τὸ περιγραφικὸ τῶν εἰκόνων κείμενο, ὅπου, σὲ τρεῖς γλώσσες, ὁ τόπος περιγράφεται ἀδίστακτα ἰλλυρικός. Ἄλλη βιβλιογραφία γιὰ Διμαλλίτες, Βασ. Πετράκος, Ὁ Ὁρωπὸς καὶ τὸ Ἱερὸν τοῦ Ἀμφιράου, Ἀθήναι 1968, σ. 165, σημ. 1.

2. Συζητοῦνται ἀπὸ τὸν N. G. L. Hammond, Epirus, Oxford 1967, κυρίως σ. 466 κ.έ.

γραφικού εύρηματος από την περιοχή Τεπελενίου, που είναι ακόμα άδημοσιευτο. Η επιγραφή αναφέρει π ε ρ ι π ό λ ο υ ς¹ και ο τόπος της εύρέσεως αποδίδεται από τους δύο Άλβανούς αρχαιολόγους στους Βυλλίονες². Οί «Ίλλυριοί του Νότου» λοιπόν δεν είναι Ίλλυριοί, όπως τους θέλουν οί δύο Άλβανοί αρχαιολόγοι (σ. 27), αφού μάλιστα τά νομίσματα τους έχουν τό Δία, τήν Άρτεμη, τίς Νύμφες (σ. 28), και τά άγγεία τους είναι άμφορείς, κώνθοροι, σκύφοι κ.ο.κ.. Ό έλληνισμός δεν ήταν περιωρισμένος μόνον στίς άκτές, στό Δυρράχιο και στήν Άπολλωνία. Οί άγράμματοι και οί άπολίτιστοι του έσωτερικού δεν ήταν όλοι Ίλλυριοί και σκλάβοι. Υπήρχαν άσφαλώς πολλοί έλεύθεροι Έλληνες (Ήπειρώτες, Μακεδόνες), που ήταν και άγράμματοι και άπολίτιστοι. Η άγγραμματώσυνή δεν ήταν πρόνομο τών Ίλλυριών.

Μέ τήν άγγραμματώσυνή τών «centres esclavistes illyriens» έξηγεΐται ή έλλειψη επιγραφών ίλλυριων και μέ τόν συγκρητισμό έρμηνεύονται τά έλληνικά στοιχεία τής «ίλλυρικής» θρησκείας τών δήθεν Ίλλυριών του Νότου. Υπήρχαν, λέει, και ίλλυρικές επιδράσεις πάνω στους Έλληνες. Άλλοιώς δεν έξηγεΐται ή προτίμηση στήν Άρτεμη τών κατοίκων τής Άπολλωνίας! (σ. 29).

Τό δεύτερο μέρος τής Εισήγησεως, γιά τή γένεση του Άλβανικού έθνους, άρχίζει σωστά μέ τήν προσπάθεια διαπιστώσεως τής καταστάσεως κατά τους πρώτους αιώνες τής ρωμαϊοκρατίας. Άλλ' ένώ ή έκθεση στηρίζεται σέ τεκμήρια στήν άρχή, ξαφνικά μένομε μέτρωροι μέ τή βεβαίωση ότι: «Les Illyriens ne perdirent pas leur propre langue» (σ. 33). Εΐναι πιθανότατο, αλλά θά περίμενε κανείς και κάποια τεκμηρίωση μέ γλωσσικά τεκμήρια. Και οί δύο Άλβανοί αρχαιολόγοι δεν τήν δίνουν.

Ό Eqrem Cambej, του όποιου ή Εισήγηση άκολουθεΐ, ειδικότερος στό γλωσσικό θέμα, βεβαίονει: «Nous ne connaissons l'illyrien que peu ou du tout» (σ. 42). Μέ εδυσυνείδησια έπιστημονική θέτει προβλήματα και προσπαθεΐ νά διατυπώσει αξιώματα στή μελέτη του ζητήματος τής ίλλυρικής και τής σχέσεώς της μέ τήν άλβανική γλώσσα. Μέ τίς αναγκαίες επιφυλάξεις καταλήγει κι αυτός στό συμπέρασμα ότι οί Άλβανοί είναι αυτόχθονες (σ. 45) και ότι ή άλβανική γλώσσα είναι θυγατέρα τής ίλλυρικής, αλλά κλείνει τήν Εισήγησή του τονίζοντας τήν άνάγκη νά εύρεθΐ ύλικό συγκρίσεως από τήν πλευρά τής ίλλυρικής (σ. 52)³.

Άκολουθοΐν οί άνακοινώσεις άρχαιολογικού και ιστορικού περιχομένου. Ένδιαφέρουν περισσότερο οί άνακοινώσεις νέου άρχαιολογικού ύλικού από τίς πρόσφατες άνασκαφές τών Άλβανών, που είναι σχεδόν άγνωστες στόν άλλο κόσμο.

Ό Muzafër Korkuti στήν άνακοίνωσή του πραγματεύεται τά γραπτά άγγεία τής Έποχής του Χαλκού και τής Πρώιμης Έποχής του Σιδήρου αποδίδοντάς τα στους Ίλλυριούς.

Τά άγγεία τής Έποχής του Χαλκού προέρχονται από τους συνοικισμούς του Malik και του Tren. Η σχετική χρονολόγησή τους διευκολύνεται από τή στρωματογραφία. Η διακόσμησή τους γίνεται μέ καστανά χρώματα πάνω στήν κεραμιδί ή γκριζα έπιφάνεια του άγγείου. Τά άρχαιότερα όστρακα χρονολογούονται στή Μέση Περίοδο τής Έποχής

1. Τελευταίως, Φ. Πέ τ σ α ς, Συμπερίπολοι Άρτέμιτι, ΑΑΑ, τ, 2 (1972), σ. 252 κ.έ., αλλά πρβλ. αυτόθι, 3, σ. 496.

2. Η Βύλλις φέρεται ώς ίδρυμα του Νεοπτολέμου, υιού του Άχιλλέως και τής Θεΐδος, ιδε Η α m m o n d, Epirus, σποράδην, και επιγραφές της, σ. 735. Πρβλ. ΠΑΕ 1965, σ. 58 κ.έ.

3. Πρβλ. «the long-since abandoned «Illyrian theory», Ivan Pudić, του Πανεπιστημίου του Βελιγραδίου, στά Πρακτικά Συνεδρίου στο Sheffield τό 1970, έκδοθέντα από τους R. A. Crossland και Ann Birchall, Bronze Age Migrations in the Aegean, Noyes Press, 1974, σ. 255.

του Χαλκού (Malik III C), τα νεότερα στην Ύστερη Περίοδο της. Ο συνοικισμός Malik δέν συνεχίζει στην ακόλουθη Πρώμη Έποχή του Σιδήρου. Στο Tren όμως ή ζωή αρχίζει στην Μέση Έποχή του Χαλκού και συνεχίζεται στην Πρώμη Έποχή του Σιδήρου. Έτσι οι δύο συνοικισμοί άλληλοσμπληρώνονται. Η φάση IIId του Malik αντίστοιχει πρός τη φάση IIb του Tren.

Τα γραπτά άγγεια της φάσεως αυτής των δύο τόπων είναι χειροποίητα. Τα τοιχώματα τους είναι λεπτά, από πηλό καθαρό, ανάμικτο με ψιλή άμμο. Τό ψησμό τους είναι εξαίρετο. Τό χρώμα του πηλού είναι κεραμιδί, ένιοτε κριζό. Γενικά: τέχνη πολύ καλή και στην κατασκευή και στην διακόσμηση.

Τα πιο χαρακτηριστικά σχήματα είναι δύο: 1) σφαιρικά, με λαίμο κυλινδρικό, στενό στόμιο, χείλη κατακόρυφα και δύο κάθετες λαβές ύψουμένες πολύ πάνω από τό χείλος, 2) σφαιροειδή με πλατό στόμιο, λοξά χείλη πρός έξω, δύο όριζόντιες λαβές και βάση πεπλατυσμένη.

Η διακόσμηση άπλώνεται στους όμους, στις λαβές και τότε-πότε στα άνωτερα μέρη της έσωτερικής επιφανείας. Άλλοτε διακομοούνται τα άγγεια πριν από τό ψησιμο και άλλοτε άφου ψηθοϋν. Τα διακομητικά μοτίβα είναι τρίγωνα γραμμισμένα, ρόμβοι γραμμισμένοι ή πλήρεις, άβακωτά, άκτινωτά, παράλληλες γραμμές σε ομάδες κ.λ.

Συχνότερα είναι τα τρίγωνα, και από τα σχήματα των άγγείων συχνότερα είναι αυτά ποϋ έχουν υπερψωμένες λαβές. Οι Άλβανοί βρήκαν τα σχήματα αυτά και τα διακομητικά μοτίβα σε στρώματα της Πρώμης Έποχής του Σιδήρου στο Matí, λοιπόν τα χαρακτηρίζουν και τα όνομάζουν τυπικά ίλλυρικά. Έξετάζοντας και τις άλλες κατηγορίες σχημάτων και διακομητικών μοτίβων εύρίσκουν παράλληλα στους τόπους της Πρώμης Έποχής του Σιδήρου (Pazhok, Gajtan, Matí, Vajze, Rosuje κ.ά.). Και καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι ό ίλλυρικός πολιτισμός ξεκινάει από την Έποχή του Χαλκού και άπλώνεται σ' όλη την έκταση του νοτιοαλβανικού (θα λέγαμε του βορειοηπειρωτικού) χώρου (σ. 57 κ.έ.).

Είναι μία θεωρία, με τα ίδια μειονεκτήματα των θεωριών περί είσβολής και μετακινήσεως λαών: οι όμοιότητες στα στοιχεία του ύλικού πολιτισμοϋ δέν σημαίνουν κατ' ανάγκη κοινότητα αίματος, γλώσσας κ.λ.

Οι Άλβανοί άρχαιολόγοι τό βλέπουν ότι τα ίδια χαρακτηριστικά παρατηροϋνται και στην Ήπειρο και στη Μακεδονία της Ύστερης Έποχής του Χαλκού και της Πρώμης Έποχής του Σιδήρου. Τό βλέπουν όσο τους επιτρέπει τό φώς από τόν Heurtley (1939) και από τόν Hammond (Epirus, 1967). Οι έλληνικές δημοσιεύσεις τους είναι άγνωστες (ένω ή γλώσσα μας σε πολλούς δέν είναι άγνωστη) και τα πράγματα τους είναι άπρόσιτα, όπως είναι σε μάς τα δικά τους. Μ' αυτές τις συνθήκες δέν πρέπει τουλάχιστον νά σπεύδουμε στην έξαγωγή συμπερασμάτων για έθνογένεση κ.τ.τ.

Τα γραπτά άγγεια της Πρώμης Έποχής του Σιδήρου προέρχονται από περισσότερους τόπους: στον άνω ροϋ του Δεβόλη (Tren, Ventrok, Barç, Symize), στο μέσο ροϋ του ίδιου ποταμοϋ (Bulçar της περιοχής Έλβασάν), στο Kamenice της Κορυτσές, στο Lin του Πόγραδετς, στην περιοχή της Κολώνιας (Hollm, Kamnik, Gradec), της Πρεμετής (Benje), του Άργυροκάστρου (Vodhine) και τελευταίως στο Leshnje της Σκράπαρης.

Άξιοσημείωτο είναι ότι, όπως παρατηρεί ό Korkuti, άπ' όλους αυτούς τους τόπους τό Tren (Tren III) έδωσε την πλουσιότερη συλλογή σε ποσότητα, ποικιλία και ποιότητα. Η ποιότητα δικαιολογεί, νομίζω, νά σκεφθοϋμε ότι τό Tren, στη Νότια άκρη της Μικρής Πρέσπας, είναι πλησιέστερα πρός την Μακεδονική περιοχή, ίσως πρός τις πηγές του πολιτισμοϋ αυτού, τόν όποιον αντίθετα οι Άλβανοί κεντρώνουν στο Matí, βορειότερα.

Όσο για τη διαφορά ποιότητος μεταξύ Tren-Malik και Πλατανιά (Μπουμπούστι),

μήπως είναι άστοχο να συγκρίνωμε ένα πλούσιο τόπο, όπως ο κάμπος της Κορυτσάς, με το Μπουμπούστι, ένα «tiny settlement of a few huts», όπως το περιγράφει ο Hammond¹.

Όπωςδήποτε θα πρέπει να είναι υπερβολική ή βεβαίωση ότι «...l'entière céramique peinte du fer ancien, tant comme pâte que comme couleur et cuisson ne diffère nullement de celle du bronze récent» (σ. 59). Αυτό βάζει σε σκέψεις, αν είναι σωστή η χρονολόγηση κ.λ.

Σε όλα τα γραπτά άγγεια του Tren ή διακόσμηση έγινε πριν από το ψήσιμο. Άλλα είναι γυρισμένα στον τροχό, άλλα είναι χειροποίητα. Ο τροχός επιδρά και στη διακόσμηση:

Τα άγγεια από τους άλλους τόπους (της Βορείου Ήπειρου), που αναφέραμε, παρουσιάζουν όμοια χαρακτηριστικά, αποδίδονται όλα στους Δασσαρητίους, οι όποιοι, όπως είπαμε, κατά τους Άλβανούς είναι Ίλλυριοί (κατά τον Hammond Ήπειρώτες). Όμοιομορφία και άποκριστάλωση χαρακτηρίζουν την τέχνη αυτή των «Ίλλυριών», σ' όλη την έκταση της Δασσαρητίας και σ' όλους τους αιώνες από τη Χαλκή Έποχή ως την Πρώιμη Έποχή του Σιδήρου, όταν συμπεραίνεται ότι οι «Ίλλυριοί» εύρίσκονται στη Δασσαρητία ήδη στις αρχές της Έποχής του Χαλκού.

Το Vodhine βέβαια, παρά την Κκαβιά, δεν είναι στην περιοχή της Δασσαρητίας, αλλά το έρώτημα άφίνεται αναπάντητο (σ. 62). Το Trebeniste, παρά το Μοναστήρι της Σερβίας, άδίστακτα περιλαμβάνεται στη Δασσαρητία (σ. 63). Άλλά οι όμοιότητες φθάνουν ως τη Δυτική και την Κεντρική Μακεδονία και ως την Καστρίτσα, νοτίως των Ίωαννίνων (σ. 63), απ' όσα γνωρίζουν οι Άλβανοί. Κι εδώ δημιουργούνται έρωτήματα που μόνον επίσης αναπάντητα. Ό,τι ένδιαφέρει είναι να εξασφαλισθή η Δασσαρητία διά τους Άλβανούς. Και, χωρίς επιχειρήματα, άποκρούεται η θέση του Ν. G. L. Hammond ότι στην Βόρειο Ήπειρο μιλούσαν Έλληνικά από την Έποχή του Χαλκού (σ. 63 κ.έ.).

Η Zhaneta Andrea εν συνεχεία πραγματεύεται το θέμα των πολιτιστικών και εθνικών σχέσεων μεταξύ της Δ. Μακεδονίας και της ΝΑ Ίλλυρίας (την όποία θα λέγαμε Βόρειο Ήπειρο) κατά την Ύστερη Περίοδο της Έποχής του Χαλκού, υπό το φως της γραπτής κεραμεικής, την όποια παρουσίασε προηγουμένως ο Μ. Korkuti. Εϋθύς εξ αρχής το θέτει ως πρόβλημα συνόρων «de la démarcation des frontières territoriales de l'Illyrie», τα όποια πρέπει «faire pousser plus loin vers l'Est» (σ. 77). Γίνεται δεκτό ότι «le matériel sur lequel nous nous appuyons est encore limité» και υπερτιμάται, νομίζω, η γνώση μας για την προϊστορική Μακεδονία, όσα κι αν είναι τα προσόντα του Heurtley, που άποτελεί τη μόνη παραπομπή (σ. 77 κ.έ.). Μιά πρωτοποριακή μικρή έρευνα (άνασκαφή πριν από το 1930, δημοσίευση πριν από το 1940) στον Πλατανιά (Μπουμπούστι) του άνω Άλιάκμονος δεν δικαιολογεί να λέμε, μετά το 1970, πως η μακεδονική κεραμική της περιόδου είναι «parfaitement connue» (σ. 78).

Όπωςδήποτε οι συγκρίσεις της κεραμεικής της Δασσαρητίας προς το Μπουμπούστι του Άλιάκμονος είναι γενικά σωστές και γνωστές, και η όμοιότητα φανερή. Σωστό το συμπέρασμα ότι οι δύο περιοχές είχαν τον ίδιο πολιτισμό (σ. 79), αλλά δεν στηρίζονται τα έθνολογικά συμπεράσματα ούτε με τα πηθήματα: από τη Μακεδονία του Άλιάκμονος στη Μακεδονία του Μ. Garašanin και στα «tribus illyriennes meridionales» του V. Lahtov (σ. 80). Δεν υπήρχε μεταξύ άλλοεθνών «σιδηρούν παραπέτασμα» την εποχή εκείνη και τα αγαθά του πολιτισμού, οι μορφές της τέχνης και τα στοιχεία της τεχνικής μπορούσαν να περάσουν.

Άλήθεια πως πέρασε στη Δασσαρητία ο κεραμεικός τροχός; Ήταν μήπως «αυτόχθων» κι αυτός η πέρασε κατ' ανάγκη συνοδεία επιδρομών;

1. N. G. L. Hammond, Macedonia I, σ. 280 και 264.

Και η Andrea με τη σειρά της δηλώνει τη διαφωνία της με τους Heurtley και Hammond που θέλουν τον πληθυσμό της συζητούμενης περιοχής ελληνόφωνο. Κάμει κακή χρήση η Andrea των αρχαίων ιστορικών, αλλά σ' αυτό δεν είναι ανάγκη να επιμεινουμε, γιατί εύκολα ελέγχεται. Μαθητευόμενη φαίνεται πώς είναι και στη Γλωσσολογία (σ. 81). Στη Γεωγραφία, εξ άλλου, της Andrea, η Πίνδος π.χ. χωρίζεται την "Ηπειρο από τη Θεσσαλία (μόνον). Και τα βουνά άπωθενται προς Νότον.

Με την επόμενη ανακοίνωση του Skënder Aliu για νέες ανακαλύψεις από τον πολιτισμό των Ίλλυριών (πάντοτε) στην περιοχή της Κολώνιας, περνούμε σε αρχαιότερες Έποχές.

"Ως τώρα είδαμε πώς είναι Ίλλυρικά τα ερήματα της Βορείου Ήπειρου από την Έποχή του Χαλκού και έξης. Άλλά στην περιοχή της Κολώνιας έχουμε και ερήματα της Ύστερης Νεολιθικής Έποχής, από το Kamnik. Άνεσκάφη κτήριο ορθογώνιο με τοίχους πλεγμένους με κλαδιά και πηλό, τη γνωστή δόρωση. Τό πάτωμα είναι πατημένο χρώμα ανάμικτο με κάρβουνο. Επίσης ερέθησαν κεραμεικοί κλίβανοι. Πολυάριθμα είναι τα άγγεα και όστρακα. Είναι: α) γραπτά, β) όλιγα εγχάρακτα, και γ) αδιακόσμητα.

Η γραπτή διακόσμηση έγινε πριν από το ψήσιμο, με χρώματα καστανά ή πορτοκαλί, σε βάθος ώχρο, γκριζό ή λευκό. Άπό τα διακοσμητικά μοτίβα κυριαρχούν τα σπειροειδή, ζώνες και τρίγωνα γραμμισμένα, που καλύπτουν όλη την επιφάνεια του άγγείου, ρόμβοι, τετράγωνα, όμοκεντροί κύκλοι κ.λ. Σε μιá άλλη κατηγορία κεραμεικής τα άγγεα είναι διακοσμημένα με χρώμα άσπρο μετά τό ψήσιμο. Τα λίγα εγχάρακτα όστρακα είναι διακοσμημένα με τριγωνικά μοτίβα.

Τά συνηθέστερα σχήματα άγγείων είναι σφαιρικά. Μία ενδιαφέρουσα κατηγορία είναι σε μικρογραφική κλίμακα. Τα άγγεα συνοδεύονται από εργαλεία λίθινα, χάλκινα, όστείνα κ.λ. Η Ύστερονεολιθική αυτή φάση του Kamnik αντιστοιχεί προς την αρχαιότερη φάση του Malik (Malik I), αλλά παρουσιάζει και ιδιομορφίες, οι όποιες θεωρούνται νεωτερικά στοιχεία.

Στην περιοχή της Κολώνιας έρευνήθηκαν και άλλοι συνοικισμοί, αλλά ό λόγος γ' αυτούς είναι πολύ γενικός και τό κείμενο δύσκολα κατανοείται, καθώς δεν συνοδεύεται από εικόνες.

Έν συνεχεία καταχωρίζεται ανακοίνωση για τά «κοινά στοιχεία στα ταφικά έθιμα των Ίλλυριών της περιοχής της Άλβανίας» (B: Jubani).

Μεταξύ των έτων 1952-1968 οι Άλβανοί ανέσκαψαν 35 τύμβους στην περιοχή Mati, 4 τύμβους στο Vajze της Αδλάνος, 1 τύμβο στο Mjede της Σκόδρας, 5 τύμβους στους λόφους του Kryegjate κοντά στην Άπολλωνία, 4 τύμβους στα χωριά Vodhine, Kakavi και Bodrisht του Άργυροκάστρου, 3 τύμβους στο Pazhok του Έλβασάν και 12 τύμβους στα χωριά Krume και Kënetë, ψηλά στο Kukës.

Οί τύμβοι αυτοί χρονολογούνται από τό 1800 π.Χ. ως τους ρωμαϊκούς χρόνους.

Στην Έποχή του Χαλκού χρονολογούνται τρεις τύμβοι, του Pazhok. Οί κεντρικές ταφές τους άνεβαίνουν ως τό 1800 π.Χ., ενώ οι πλευρικές περί τό 1400 π.Χ. Στο τέλος της Χαλκής Έποχής αποδίδονται οι δύο τύμβοι στο Krume του Kukës.

Στην ακόλουθη Πρώμη Έποχή του Σιδήρου άναγονται 25 τύμβοι, από τους όποιους ενδιαφέρουν περισσότερο από την άποψη μας οι της Βορείου Ήπειρου στο Vodhine, Bodrisht, Kakavi, Vajze κ.λ. Άτυχώς τό γαλλικό κείμενο έχει λάθη στη μετάφραση και στις παραπομπές στις λίγες εικόνες και στο μοναδικό σχέδιο, ώστε δεν εύκολύνει την κατανόηση των πραγμάτων. Όπωςόποτε και έδω καταλήγουμε στο ίδιο συμπέρασμα, με πλειοδοσία μάλιστα: «dans notre région existait une civilisation... tant sous l'aspect matériel, que celui spirituel, ce qui exprime naturellement aussi une unité ethnique» (σ. 97).

Μονολιθική λοιπόν εθνικότητα Ίλλυρική σ' όλο τό χώρο και σ' όλους τους αίθνες!

Ἐν τούτοις ὁμολογεῖται κάποια διαφορὰ ἀνάμεσα στὰ δεδομένα ἀπὸ τὴ Βόρεια ἀφ' ἑνὸς καὶ ἀπὸ τὴ Νότια ἀφ' ἑτέρου Ἀλβανία, μὲ γραμμὴ διαχωρισμοῦ τὴν περιοχὴ τοῦ Ἐλβασάν. Στὴν κεραμεικὴ κυρίως παρατηροῦνται οἱ διαφορές. Τὰ ἀγγεῖα τῆς βορείου ζώνης ὁμοιάζουν μὲ τὴν κεραμεικὴ τοῦ Glasinae τῆς Βοσνίας, ἐνῶ τῆς νοτιοῦ ζώνης (τῆς Βορείου Ἡπειροῦ δηλαδὴ) ὁμοιάζουν μὲ τὴν κεραμεικὴ τῆς Μακεδονίας (σ. 98). Στὸ ἴδιο συμπέρασμα εἶχε καταλήξει ἡ σχετικὴ ἔρευνα σὲ δύο Συνέδρια τοῦ Σεράγεβο (1964 καὶ 1968). Τὰ ἱλλυρικὰ χαρακτηριστικὰ παρακολούθησε ὁ Β. Čović μόνον ὡς τὴν περιοχὴ Mati τῆς Βορείου Ἀλβανίας. Θυμῶνουν λοιπὸν οἱ Ἀλβανοὶ καὶ μὲ τὴ δική του θέσι (σ. 99).

Ὡς ἐδῶ παρακολούθησαμε τοὺς Ἀλβανοὺς στὴν προσπάθειά τους νὰ ἐξασφαλίσουν τὸ σημερινὸ χῶρο τῆς Ἀλβανίας γιὰ τοὺς Ἰλλυριοὺς-Ἀλβανοὺς. Ἀλλὰ στὴ συνέχεια ὁ Dhimosten Budina ἐπιχειρεῖ ἐγγχείρημα τολμηρότερο: ν' ἀποδείξει ὅτι τὰ ἡπειρωτικὰ φύλα συλλήβδην εἶναι ἱλλυρικά!

Θυμοῦμαι τὴν ἀρβανιτικὴ παροιμία, ποῦ ἔμαθα ἀπὸ τὸν ἀείμνηστο Χριστοβασίλη: «καὶ τοῦτο νὰ μοῦ τὸ δίνεις καὶ τ' ἄλλο νὰ σοῦ τὸ παίρνω κι ὅ,τι μείνει σοῦ τ' ἀρπάζω»!

Ὁ Δημοσθένης Budina ἀναμασάει πεπαλαιωμένα (Pauly-Wissowa, 1894-1898, Nilsson, 1909, Treidler, 1917, κ.ο.κ.) ἢ φασιστικά (D. Mustilli, 1941) ἐπιχειρήματα. Προσπαθεῖ ἔτσι νὰ πολεμήσῃ τὰ νεότερα συμπεράσματα τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης (τοῦ Γάλλου P. Lénègue, 1957, τοῦ Γερμανοῦ P. Franke, 1954, τοῦ Ἰταλοῦ E. Leppore, 1962, καὶ πρὸ παντὸς τοῦ Ἁγγλου N. G. L. Hammond, 1967). Χρησιμοποιεῖ τίς ἱστορικῆς πηγές μὲ ἀνιστόρητη κρίση καὶ τὰ ἀρχαιολογικὰ δεδομένα μὲ τὴν ἴδια πάντοτε ἀλβανικὴ ἐπιπόδῃ: ἡ πολιτιστικὴ ἐνότητα καὶ συνέχεια μαρτυρεῖ ἐθνικὴ ἐνότητα καὶ συνέχεια, ἄρα ὅπου «βάρβαροι» ἐκεῖ Ἰλλυριοί!

Ἀντιεῖ ἐπιχειρήματα γιὰ τὴ γλώσσα τῶν Ἡπειρωτῶν ἀπὸ τὸ βιβλίον τοῦ «πανίλλυριστοῦ» H. Krahe (1929), ἡ θεωρία τοῦ ὁποίου ὑπέστη διαδοχικὰ πλήγματα. Ἐνα ἀπὸ τὰ τελευταῖα τὸ ἔδωσαν ὄχι ἄλλοι ἀπὸ ἓνα Ἀλβανὸ γλωσσολόγο, τὸν Egrem Çambec, καὶ μίαν Βουλγάραν ἀρχαιολόγο, τὴν Olga Ognenova, ποῦ ἔδειξαν πῶς ἡ μόνη δὴθεν ἱλλυρικὴ ἐπιγραφή εἶναι ἐλληνικὴ!¹ Ἐν τούτοις ὁ Δημοσθένης Budina καταλήγει στὸ συμπέρασμα ὅτι «la population épirote, a été illyrienne» (120).

Ὁ Kristo Frashëri ἐν συνεχείᾳ ἀπομονώνει ἓνα ἀπὸ τὰ ἡπειρωτικὰ φύλα, τοὺς Παραναίους (σ. 131 κ.ε.). Ξέρουμε, λέει, τὴν πόλιν τους Ἐρίβιοι, ἀλλὰ μόνον τὸ ὄνομα. Δὲν ταυτίσθηκε ἡ πόλις καὶ ἡ περιοχὴ τῶν Παραναίων. Οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς ἀναφέρουν τοὺς Παραναίους ἄλλοτε μεταξὺ τῶν Ἡπειρωτῶν, ἄλλοτε μεταξὺ τῶν Μακεδόνων. Ἀμφισβητεῖται καὶ τὸ σχετικὸ χωρίον τοῦ Πτολεμαίου. Ὁ Kristo Frashëri νομίζει ὅτι εἶναι διόρθωση τοῦ κειμένου ἢ μακεδονικὴ Ἐρίβιοι. Καὶ ἐπικρίνει. Ἐνῶ συμβαίνει τὸ ἀντίθετο: ἀπὸ διόρθωση τοῦ κειμένου προήλθε ἡ ἡπειρωτικὴ Ἐρίβιοι². Μετὰ πολλὰ ὁ Frashëri τοποθετεῖ τὴν Παραναίαν στὴν περιοχὴ τῆς Πρεμετῆς ὀρθόδοξα³. Πιστὸς ἐξ ἄλλου στὴν ἀλβανικὴ ὀρθόδοξία θεωρεῖ κι αὐτὸς τοὺς Παραναίους Ἰλλυριοὺς, ξεχνώντας τὴν ἐλληνόφωνη Ἐρίβιοι κ.λ. (σ. 137).

Ἀκολουθεῖ ἡ ἀνακοίνωση τοῦ ζεύγους (ὑποθῆτα) Hasan Ceka καὶ Neritan Ceca. Παραγματεύονται τὴν ἐξέλιξη τῆς πολιτείας σὲ μίαν χώρα, θὰ ἔλεγα, τοῦ παραμυθιοῦ, κάτι σὰν τὴν Disneyland!

1. Τελευταῖα BCH, τ. 93 (1969), σ. 954 (G. Daux). Πρβλ. «Μακεδονικά», τ. 7 (1967), σ. 91, σημ. 1.

2. Ἰδὲ N. G. L. Hammond, Epirus, σ. 680, σημ. 2.

3. Π.χ. Δ η μ. Ε ὀ α γ γ ε λ ἰ δη, Οἱ ἀρχαῖοι κάτοικοι τῆς Ἡπειροῦ, Ἰωάννινα 1962, σ. 14, 24, 46 κ.ε., καὶ κυρίως χάρτη ἀντικρὸ τῆς σελίδας 36.

"Ας δώσουμε πρώτα μιὰ ὄσο γίνεται ἀκριβῆ περίληψη τῆς ἀνακοινώσεως:

Τὰ τμήματα τοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας αὐτῆς, στίς ἱστορικές πη:ές ὀνομάζονταν: *ἔθνος, γένος* κ.τ.τ. Τὸ κράτος, ἡ πολιτεία, ὀνομάζεται: *ἀρχή, τὰ πράγματα*. Ἡ μορφή τοῦ κράτους ἐπίσημα: *κοινὸν ἢ συμμαχία*. Λε γοι: *βασιλεὺς*. Ἡ συνέλευση τοῦ λαοῦ: *ἐκκλησία*. Τὸ ἀντιπροσωπευτικὸ συμβόλλιο: *βουλή*. Ὁ στρατιωτικὸς ἡγέτης: *στρατηγός*. Ἔτσι καὶ στὰ κείμενα καὶ σὲ ἐπιγραφές.

Ἡ ἀρχαιότερη μορφή κράτους (ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴ φυλὴ) εἶναι τὸ *κοινόν*. Τὸ συναντοῦμε κατὰ τὸν 5ο αἰ. π.Χ. στοὺς Θεσπρωτοὺς, τοὺς Χάονας, τοὺς Μολοσσούς, τοὺς Ταλιαντίους, τοὺς Παίονας κ.λ. Κατὰ τὸ τέλος τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. οἱ Χάονες εἶχαν ἐπὶ κεφαλῆς δύο *προστάτες*, ὅπως τοὺς ὀνομάζει ὁ Θουκυδίδης (ἀλλά, προσθέτω, καὶ οἱ ἐπιγραφές).

Σὲ νεώτερους χρόνους ἰσχυροποιεῖται ἡ θέση τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ κράτους, ὁ ὁποῖος στὰ κείμενα καὶ στίς ἐπιγραφές φέρεται ὑπὸ τὸ ὄνομα: *βασιλεὺς*. Ἔτσι κατὰ τὸ πρῶτο τέταρτο τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. τὸ *κοινόν τῶν Μολοσσῶν* π.χ. ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ τὸν βασιλέα Ἄλκετα καὶ τὸ γιὸ τοῦ *Νεοπτόλεμο*.

Μὲ τὴν ἀνάπτυξη τῶν ἀστικῶν κέντρων οἱ ἔμποροι, οἱ βιοτέχνες, οἱ τεχνίτες, οἱ δοῦλοι ἀποκοτὸν δύναμη. Μετὰ τὴν ἥτα τοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ Μολοσσοῦ στὴν Ἰταλία, περισσότερα κοινωνικά στρώματα μετέχουν στὴν ἐξουσία. Τὸ *κοινόν τῶν Μολοσσῶν* τὸ ἀντικαθιστᾷ νέα πολιτικὴ μορφή: ἡ *συμμαχία*, ὅπως ὀνομάζεται, *τῶν Χαόνων, τῶν Θεσπρωτῶν καὶ τῶν Μολοσσῶν*.

Μερικά χαρακτηριστικά τῆς *βασιλείας*: ὁ βασιλεὺς εἶναι κληρονομικὸς καὶ δὲν ἀποκλείονται τὰ θήλεα μέλη τῆς βασιλικῆς οικογενείας, ὅπως π.χ. ἡ Ὀλυμπιάς καὶ ἡ Δηιδάμεια. Ἄλλο χαρακτηριστικὸ: ἡ *δυαρχία*, ἡ *συμβασιλεία*, στὴν ὁποία ἔδωκε τέρμα ὁ Πύρρος παραμερίζοντας τὸ *Νεοπτόλεμο*.

Κατὰ τὸ 230 π.Χ. τὴ μοναρχία διαδέχθηκε ἡ Δημοκρατία. Τὸ κράτος ἔχει τώρα τὸ ὄνομα: *Κοινόν τῶν Ἡπειρωτῶν*. Ἐπίσημα, βεβαιωμένο.

Ἐθῶσα μιὰ περίληψη τῆς ἀνακοινώσεως τῶν Hasan καὶ Neritan Ceka. Ἡ ἀνακοίνωση ἔχει τὸν τίτλο: Ἡ ἐξέλιξη τῆς Πολιτείας τῶν Ἰλλυριῶν (Le développement de l'État chez les Illyriens). Καὶ κάτω ἀπ' αὐτὸν τὸν τίτλο στεγάζσθηκαν, ἐπαναλαμβάνω: *κοινόν, συμμαχία, βασιλεὺς, ἐκκλησία, βουλή, στρατηγός, προστάτες, Ἀλκέτας, Νεοπτόλεμος, Μολοσσοί, Χάονες, Θεσπρωτοί, Πύρρος, ξανὰ Νεοπτόλεμος κ.ο.κ.!*

Νισάφι! Θὰ τὸ λένε, ὑποθέτω, τέτοιες ὥρες καὶ οἱ Ἀλβανοί.

Οἱ δύο ἀκόλουθες ἀνακοινώσεις, λαογραφικὲς θὰ ἔλεγα, σκοποῦ ἔχουν νὰ δείξουν (στερεότυπα) τὴ συνέχεια ἰλλυρικῶν λαογραφικῶν στοιχείων στὸν ἄλβανικὸ λαό, εἰδικότερα στὴ σύγχρονη ἀγγειοπλαστικὴ καὶ διακοσμτικὴ (Dilaver Kurti) καὶ στὸ ἔνδυμα (Andromaqi Gjergji).

Τὴ συνέχεια τοῦ ἰλλυρο-ἄλβανικοῦ ἔθνους σκοπεύει νὰ δείξῃ καὶ ἡ ἐπόμενη γλωσσολογικὴ ἀνακοίνωση τοῦ Joigji Gjinar. Πολεμάει τὴ θεωρία τοῦ βουλγάρου ἀκαδημαϊκοῦ V. Georgiev καὶ Ρουμάνου γλωσσολόγῳ¹, κατὰ τὴν ὁποία ὑπῆρξε στὰ Βαλκάνια γλώσσα τῶν Θρακῶν-Μυσῶν, ἀπὸ τὴν ὁποία προήλθεν ἡ ἄλβανικὴ. Καὶ τὰ δύο τὰ ἀμφισβητεῖ ὁ Gjinar, μαθητῆς, ὅπως φαίνεται τὸ γνωστοῦ Çabej.

Οἱ δύο τελευταῖες ἀνακοινώσεις ἀναφέρονται στὸ μεσαιωνικὸ πολιτισμὸ τῆς βορείου Ἀλβανίας καὶ ἐνδιαφέρουν λιγότερο ἀπὸ τὴν ἀποψή μας.

Ὁ τόμος κλείνει μὲ τὴν παράθεση παρεμβάσεων στίς ἀνακοινώσεις τῶν Çabej, Gjergji,

1. Τελευταῖα Arion Vraciu στὰ Πρακτικὰ Συμποσίου στὸ Sheffield τὸ 1970, ποῦ ἐξέδωκαν οἱ R. A. Crossland καὶ Ann Birchall, Bronze Age Migrations in the Aegean, Noyes Press 1974, ἔ.ἀ., σ. 281 κ.έ.

και Gjinarī και μιὰ προσθήκη. Τις παρεμβάσεις κάνουν οί M. Domi, B. Jubani και B. Beci. 'Επιβεβαιώνουν άπλώς την έντύπωση τής μονολιθικότητας που χαρακτηρίζει την έπίσημη άλβανική άρχαιολογία. 'Η προσθήκη έξ άλλων αναφέρεται σέ τόπους τών Πενεστών, τούς όποιους προσπαθεί να ταυτίσει ό Η. Sadiku. 'Η Uscana του Λιβίου (XLIII, 10, I) έντοπίζεται στα δυτικά τής Δίβρης, σέ άπόσταση 2-3 χλμ.¹, τó Oaeneum κοντά στό σημερινό Qidhne τής Κάτω Δίβρης² κ.ο.κ. *Όλα ύποθετικά και χωρίς τεκμηρίωση.

ΦΩΤΙΟΣ Μ. ΠΕΤΕΑΣ

D. Mano - Zisi και L. J. B. Porović, Novi Pazar, Ilirsko-Grčki Nalaz, 1844-1969, Narodni Musej, Beograd.

Μέ την ευκαιρία τής 125ης έπετειού από την ίδρυση του Μουσείου του Βελιγραδίου οί Γιουγκοσλάβοι συνάδελφοι όργάνωσαν τó 1969 διάφορες έκδηλώσεις (πρβλ. άνωτ., σ. 229) και έκτός άλλων δημοσίευσαν σ' ένα τόμο, σερβικά και άγγλικά, «μονογραφία» για τó θησαυρό του Novi Pazar.

Περιλαμβάνει πρόλογο του Διευθυντού του Μουσείου Miodrag Kolaric, σύντομο χρονικό τής ερέσεως, τόν κατάλογο τών ερημάτων, έξέταση από τής άπόψεως τής κοινωνίας, τής θρησκείας και του πολιτισμού τών 'Ιλλυριών, έξέταση τών έλληνικών ερημάτων, χρονολόγηση και συμπεράσματα. Σ' ένα Supplement παρουσιάζονται για συσχέτιση άγγεία, που δέν άνήκουν στο θησαυρό, αλλά βρέθηκαν στην άνασκαφή, που άκολούθησε. 'Ο τόμος συμπληρώνεται με γενική κάτοψη τής άνασκαφής, γενική άποψη του τύμβου με την έκκλησία του 'Αγίου Πέτρου και εικόνες καλές όλων σχεδόν τών ερημάτων, μερικές έγχρωμες.

Τού άειμνήστου Djordje Mano-Zissi ή συμβολή είναι κυρίως από την ίλλυρική πλευρά, τού Lj. Porović από την πλευρά την έλληνική.

Στόν πρόλογο, ό Διευθυντής του Μουσείου κ. Kolaric τονίζει: ό θησαυρός του Novi Pazar (τέλος 6ου-άρχες 5ου αι. π.Χ.) μετεκίνησε τά σύνορα τής επιδράσεως του έλληνικού πολιτισμού πολύ βορειότερα από τó Trebeniste και μάς επιτρέπει να εικάσουμε μιá έλληνο-ίλλυρική πολιτιστική συμβίωση. Θεωρεί φυσικό ότι τά έπίσκατα πήλινα και χαλκά έλληνικά άγγεία, τεχνοτροπικά και αισθητικά είναι άνώτερα από τά έγχώρια, που έξ άλλου είναι λιγώτερο γνωστά.

'Ο θησαυρός βρέθηκε τó 1957 τυχαία, με άφορμή στερεωτικές έργασίες στην έκκλησία του 'Αγίου Πέτρου, στην περιοχή του Ras. 'Ηταν ένα δρύινο κιβώτιο, διαστάσεων 1,85 x 0,83 μ.. Τó κιβώτιο είχε τοποθετηθή σέ όρθογώνιο σκάμμα, άσχετο προς τó ναό, με πολλή έπιμέλεια: στρωμένες πλάκες κάτω, σέ βάθος, 2,12 μ., έπειτα χαλίκια στρώμα και γύρω μεγαλύτερες πέτρες. Πάνω από τó κιβώτιο στρώμα πηλού, ως 10 εκ., με μεγαλύτερα χαλίκια και πέτρες. Γύρω, άσχετο έδαφος, άλλ' όχι παρθένο, άφοι με την άνασκαφή βεβαιώθηκε ίλλυρικός ταφικός τύμβος με ταφές από την 'Εποχή του Χαλκού ως την περίοδο Hallstatt, αλλά και χριστιανικές.

Συμπεραίνεται ότι τó κιβώτιο με τó θησαυρό ήταν μέρος από τά ταφικά κτερίσματα ήγεμονικής ταφής. Περιείχε ένδύματα και κοσμήματα. 'Εξω από τó κιβώτιο βρέθηκαν και άλλα κτερίσματα: δυό μελανόμορφα έλληνικά άγγεία και έπτά χάλκινα, έπίσης έλληνικά.

1. 'Ενώ ό N. G. L. Hammond, A History of Macedonia, I, σ. 43 και map 9, την τοποθετεί στο Kitsevo.

2. 'Αλλά ό Hammond ταυτίζει τόν ποταμό Artatus του Λιβίου με τó Velcka και τοποθετεί τó Oaeneum στην άνω κοιλάδα του ποταμού αυτού, Hammond, έ.ά., σ. 44.